

РЕФОРМАТОРСЬКА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ КНЯГИНИ ОЛЬГИ: ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

канд. істор. наук, доц. **Яцюк М. В.**

*Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. Бекетова*

Трагічна смерть великого князя Київського Ігоря від рук розлючених деревлян під час збору данини змусила його дружину Ольгу посісти київський престол і очолити державу.

Автор поставив за мету окреслити соціально-політичні умови в Київській державі, у яких до влади прийшла княгиня Ольга, а також мотиви реформаторських кроків нової володарки київського престолу, які відбилися на суті політичної влади в особі великого князя Київського.

Княгиня Ольга почала правити 945 р. у вкрай складний період історії Київської держави. У цей час Русь представляла доволі крихку конфедерацію різних східнослов'янських племен і неслов'янських народів. У цій структурі державно-політичного об'єднання монархічного типу Новгородсько-Варязької Північної Русі і Київсько-Полянської Південної Русі ще були відсутні чіткі кордони, єдині закони, а підлеглість деяких земель носила номінальний характер. Ситуація значно ускладнювалась притаманним династії Рюриковичів постійним анексіонізмом, який призвів до надмірного розширення підконтрольної київським князям території. Центральна влада була не в змозі контролювати формально приєднані землі. На думку історика В. Семененка, це негативно впливало на розвиток державних механізмів [5, с. 61].

Особиста дилема вибору оптимальної тактики і стратегії поведінки Ольги як жінки-володаря язичницької держави полягала в тому, щоб не тільки втриматись на престолі, а й тримати в покорі жорстоке, збудоване на глибоких патріархальних традиціях і законах східнослов'янське середовище. У добу правління князя Ігоря, а потім і його дружини княгині Ольги великий князь Київський вважався не стільки володарем, скільки виступав здебільшого своєрідним моральним авторитетом. Зрозуміло, що подібного роду владні відносини між сюзереном і васалами носили не

юридичний, а моральний характер. Функції і задачі перших київських князів полягали в організації військової дружини, народного ополчення і командування ними в походах [5, с. 62]. Отже, своїми діями на чолі держави княгиня Ольга мусила показати підданам, що вона за своєю силою і авторитетом не поступається князям-попередникам.

Відомо, що протягом IX–XIII ст. політична влада великого князя Київського зазнала значної трансформації. На початку існування Київської держави виникла дружинна форма державності. Її суттєвою рисою була залежність великого князя Київського від настроїв дружини, яка тоді мала не властиві для військового інституту країни політичні, управлінські та інші функції. Це обмежувало центральну владу, робило її слабкою та малоефективною. Саме за правління княгині Ольги вдалось переломити політичну ситуацію на користь збільшення повноважень князя, набуття більшої самостійності від князівської дружини [3, с. 49]. Тим самим княгиня Ольга поклала початок формуванню наступної форми державності в Україні-Русі: централізованій монархії, яку історики ототожнюють з розквітом держави.

Київська держава доби правління княгині Ольги перебувала у стадії активного формування. Зауважимо, що на той момент вектор розвитку Русі не був детермінованим жодним визначальним історичним поворотом в її долі. На думку Н. Зубашевського ендогенні причини проведення княгинею Ольгою вкрай важливих реформ у середині країни полягали у наступному: приналежність княгині до жіночої статі та до прохристиянської позиції [2, с. 506].

Наріжним каменем політичної, соціально-економічної і сакральної влади великого князя Київського виступало полюддя. Воно передбачало обов'язкові об'їзди Київськими правителями своїх земель, язичницькі трапези, урочисту зустріч князя і його свити, багаті частування високих гостей, довірливі бесіди, під час яких розв'язувались ймовірні непорозуміння і конфлікти тощо. Подібного роду регулювання соціальних відносин і соціальних зв'язків підносило інститут полюддя до системоутворюючих чинників ранньофеодальної Київської держави. Отже, подорожуючи під час полюддя між землями підлеглих племен, Київські правителі в особі і князя Олега, і князя Ігоря вирішували чимало нагальних

політичних, економічних, правових і навіть релігійних питань. Інститут полюддя ще до початку правління княгині Ольги цілеспрямовано робив із князя-сюзерена певною мірою освячену постать, зав'язував і зміцнював сакрально-ритуальні зв'язки між великим князем Київським і його дружиною, між правителем і підданими. Будучи жінкою, яка опинилась на київському престолі через загибель свого чоловіка, княгиня Ольга не була наділена подібною силою своїх попередників. У випадку з княгинею Ольгою зазначений сакральний зав'язок з князівською дружиною був істотно послаблений. До того ж, сакрально-ритуальний зав'язок між великою княгинею Київською і язичницьким народом Русі ускладнювався її прохристиянськими симпатіями. Думається, небезпідставним є твердження про взаємозалежність між християнською позицією княгині Ольги та причинами проведення нею реформ у державі. Цікаво що, редакція церковного уставу князя Ярослава Мудрого забороняла християнам Київської Русі брати участь у спільних трапезах з нехрещеними людьми. Християнин, як за правління князя Ярослава Мудрого, так і ще у добу княгині Ольги, у жодному випадку не міг брати участь у язичницьких трапезах під час полюддя. Відтак полюддя більше не могло використовуватись княгинею Ольгою у попередньому вигляді, яке воно мало за князів Олега і Ігоря. Тому, ймовірно, воно було замінене погостною системою, яка не потребувала особистої присутності прохристиянсько налаштованої княгині під час полюддя, а функціонувала за посередництвом князівських тіунів.

Землі деревлян, а згодом і уся країна, стали полем активної реформаторської дії жінки-правителя України-Русі. С. Юшков стверджував, що фінансово-адміністративна реформа княгині Ольги зачепила надзвичайно широке коло аспектів тогочасного життя всієї країни і східнослов'янського загалу. Без сумніву, їй вдалось закласти підвалини майбутньої економічної і фінансової системи України-Русі [6, с.33-34]. Як стверджують історики, перша реформа податкової системи в Київській державі відбулась 947 р. Княгиня Ольга запровадила стабільне, впорядковане і унормоване стягнення податків. Проте значення проведених змін виходить далеко за межі виключно фіскальної сфери. Наприклад, історик В. Ричка розглядав цю реформу в контексті утворення

України-Русі як держави, яке відбулось за правління княгині Ольги. На його думку, запровадження чіткого порядку збирання полюддя і данини, визначення строків і місць для цього стало вирішальним кроком на шляху одержавлення племінних князівських структур і земель, перетворення цих земель на державну територію Київської Русі. Замість ліквідованого місцевого князівського владного апарату було засновано фінансову адміністрацію, підпорядковану Києву [4, с. 27].

Ключове місце в системі реформування княгинею Ольгою вертикалі взаємовідносин між великими князями Київськими та їх підданими, яка існувала на момент початку її правління, поклала радикальна трансформація ранньодержавного інституту полюддя. На практиці це означало розробку і запровадженням княгинею Ольгою державної системи оподаткування. Зміст запровадженої нової державної системи оподаткування полягав у заміні системи збору державної данини на строго регламентований державний податок. У свою чергу запровадження подібної фіскальної системи у Київській державі поклало початок формуванню нового прошарку служилих людей – тіунів. Вони стали основою князівської адміністрації наступних представників-правителів династії Рюриковичів у добу Раннього середньовіччя. З часом, по закінченні реформ княгині Ольги, замість полюддя з традиційним об'їздом за участю княжої дружини, яку треба було утримувати і заохочувати, збір податків покладался на спеціальних чиновників – тіунів. Крім того, нею було визначено і місця збору данини-податку – погости. Як зазначає Л. Войтович, ці реформи стали полегшенням для широких кіл податного населення. Воно наперед знало розмір платежів і могли чітко прорахувати надлишковий продукт, що служило стимулом для розвитку господарства [1, с. 217].

Погости як тимчасові опорні пункти князівської податкової адміністрації на чолі з тіунами незабаром перетворюються на постійне місце проживання наділених владою посадовців. По суті вони стали адміністративними центрами фінансового управління. Погости перетворились на об'єднавчі центри усіх поселень данників. До погостів сходилось і стягнення судового мита, шляхи економічних взаємозв'язків,

які об'єднували окремі населені пункти підлеглих Києву периферійних земель.

Осередки князівської влади на місцях заохотили появу феодальних землеволодінь і замків-градів, що говорить про присутність ознак політико-адміністративних змін, започаткованих княгинєю Ольгою.

Таким чином, перебування княгині Ольги на київському престолі позитивно відзначилось на історичній долі України-Русі. Здійснені нею фінансова і політична реформи, відбилися на політичній системі країни, на владі великого князя Київського. На інший щабель перейшов зв'язок сюзерена і підданих, змінилась модель взаємодії у трикутнику «великий князь Київський – тіуни – східнослов'янський соціум».

Література

1. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження / Л. Войтович. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2000. – 649 с.
2. Зубашевський Н. Еволюція ранньодержавного інституту руського полюддя в період реформ княгині Ольги: трактування літописних повідомлень / Н. Зубашевський // Вісник Львівського ун-ту : Серія історична / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Дрогобич : Коло, 2010. – Вип. 10. – С. 499-527.
3. Політична історія України : Посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В. І. Танцюри. – Київ : Видавничий центр «Академія», 2001. – 488 с.
4. Ричка В. М. Київська Русь: проблеми, пошуки, інтерпретації / В. М. Ричка // Український історичний журнал. – 2001. – № 2. – С. 23-33.
5. Семененко В. Історія України з прадавніх часів до сьогодення / В. І. Семененко, Л. О. Радченко. – Харків : Торсінг, 2000. – 496 с.
6. Юшков С. В. Нарис з історії виникнення і початку розвитку феодалізму в Київській Русі / С. В. Юшков. – Київ : Вид. Академії Наук УРСР, 1939. – 210 с.